

Historia Salonitana. **Toma Arhiđakon**, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika – Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, **Književni krug, Split, 2003., 530 str.**

Historia Salonitana Tome Arhiđakona zasigurno je najupečatljivije svjedočanstvo o srednjovjekovnoj Dalmaciji, Splitu i splitskoj Crkvi te već stoljećima privlači pažnju stručnjaka, proučavatelja hrvatskoga srednjovjekovlja, ali i šire javnosti. Ipak, mogli bismo reći da je taj dragocjeni povijesni izvor čitateljstvu tek sada predstavljen u pravome svjetlu. To je moderno i po mnogočemu dosad najcjelovitije kritičko izdanje *Salonitanske povijesti*, objavljeno 2003. u nakladi Književnoga kruga, Split. Tomino je djelo, kao jedan od nosivih stupova hrvatske povijesti, nastalo u doba kada se historiografija tako reći još uvijek nalazila «u povojima», pa nije neobično što je njegovo kritičko proučavanje započelo još u srednjem vijeku. Interes za Tomino djelo održao se do našega vremena, a s razvojem postupka kritičkog izdavanja tekstova otvorena su i nova pitanja koja su, čini se, tek u ovome izdanju našla odgovore. Najnovije izdanje djela *Historia Salonitana* (Salonitanska povijest), ili prema rukopisnoj tradiciji *Historia* (ili *Chronica*) *Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* (Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika), nastalo je suradnjom nekoliko stručnjaka. Predgovor (5.-22.), latinski tekst s kritičkim aparatom, prijevod na hrvatski jezik (2.-319.) i kazalo pojmova (493.-525.) priredila je Olga Perić. Kritičko je izdanje popraćeno i iscrpnim povijesnim komentarom Mirjane Matijević-Sokol, opširnom studijom Radoslava Katičića o Tomi Arhiđakonu i njegovu djelu (329.-431.) te bogatim kazalima osobnih imena (461.-483.) i zemljopisnih naziva (484.-492.) koja je sastavio Arsen Duplančić. Izdanje osim toga sadrži i detaljni popis literature (432.-440.) te skupinu vrlo kvalitetnih slikovnih priloga koji prikazuju dijelove originalnih rukopisa *Salonitanske povijesti* i neke detalje splitske romaničke arhitekture (443.-458.). Uz to je važno istaknuti da je iste godine u nakladi Književnoga kruga Split, objavljeno i faksimilno izdanje rukopisa Tomine *Salonitanske povijesti* iz Arhiva splitske prvostolnice (druga polovica 13. stoljeća), koje su priredili isti autori. Oba izdanja objavljena su unutar serije *Knjiga Mediterana*, i to kritičko izdanje pod brojem 30, a faksimilno pod brojem 31. Priređivanjem toga fascinantnoga faksimilnog izdanja omogućen je bolji uvid u Tomino djelo i s paleografske i kodikološke strane.

Proučavanje života i djela znamenitog Splitsanina zbog oskudnosti je biografskih podataka i zahtjevnosti rukopisne građe oduvijek bilo veliki izazov filozofima, ali i povjesničarima. Iako je Toma već stoljećima bio predmetom istraživanja, o njemu samome znamo vrlo malo. Tomino podrijetlo kao i društveni položaj njegova roda još uvijek su predmet nagađanja. Čini se da je za proučavatelje Tomina osobnog života jedini pouzdani podatak onaj o datumu njegove smrti, uklesan na nadgrobnoj ploči u crkvi sv. Frane u Splitu. Budući da je u svojoj tridesetoj godini – 1230., izabran za arhiđakona splitskoga kaptola, nagađa se da je rođen 1200. ili 1201. Razdoblje koje je prethodilo Tominu upravljanju splitskom Crkvom, kao i samo njegovo službovanje, obilježili su brojni razdori i optužbe. Najvažniji je, svakako, sukob sa splitskim nadbiskupom Guncelom, kojeg je Toma napokon nadjačao 1234. i počeo uvoditi red u splitsku Crkvu. U tom osjetljivu vremenu političkih, društvenih i vjerskih previranja Toma je ipak nevjerojatno odvažno zastupao tri ideje koje su obilježile njegovo djelovanje – prevlast Crkve nad svjetovnom vlasti, privrženost Rimu i potpunu

autonomiju Splita prema ugarsko – hrvatskim kraljevima. Upravo suprotstavljanje hrvatskim vladarima, navodna sklonost Mlecima, čiju opasnost često nije uviđao, te činjenica da je iz perspektive svoje srednjovjekovne komune Hrvate doživljavao kao tuđince i razaratelje Salone, u novije doba gotovo dovode do zapanjujućeg nijekanja Tomine pripadnosti hrvatskoj kulturnoj baštini. Radoslav Katičić u svom komentaru na kraju knjige argumentirano raspravlja o tom osjetljivu pitanju spore i teške recepcije Tomina djela u domaćoj povijesti. Međutim, *Salonitanska povijest* neosporni je svjedok davnih zbivanja na hrvatskim prostorima, zabilježenih na izuzetno kvalitetan i intelektualan način, a o njezinoj vrijednosti svjedoči i činjenica da je Ivan Lučić, osnivač hrvatske kritičke povijesti, posegnuo za tim vrelom.

Dozrijevanjem hrvatske nacije mijenja se i svijest o pripadnosti toga djela hrvatskoj kulturnoj baštini, a otprilike u to doba započelo je i ozbiljnije proučavanje Tomina latinитета. Dotjeranost latinskog jezika kojim je to djelo napisano izvrsno svjedoči o autorovu vrhunskom obrazovanju: Toma, kao što se i očekuje od intelektualca onoga doba, pokazuje savršeno vladanje zahtjevnom stilistikom srednjovjekovnog latinитета, a zadivljuje i poznavanjem tekstova antičkih i srednjovjekovnih autora.

Historia Salonitana Tome Arhiđakona opisuje povijest Dalmacije i Salone još od antičkih vremena, osnutak Splita te povijest salonitanske i splitske Crkve sve do 1266. godine. Priказana su i neka ključna svjetovna zbivanja te odnosi s hrvatskim vladarima. U prvome su dijelu *Salonitanske povijesti* (poglavlja 1.-24.) izneseni podaci do kojih je Toma došao sakupljanjem i proučavanjem izvora, a u drugome je dijelu (poglavlja 24.-49.) nastupio kao svjedok povijesnih zbivanja o kojima piše na temelju vlastitih sjećanja i podataka prikupljenih usmenim putem ili iz dokumenata svoga doba. Njegovo je pisanje živo, slikovito, ali i vrlo osobno te na iznimno dojmljiv način svjedoči o zbivanjima koja su obilježila srednjovjekovnu povijest Hrvatske, Splita i splitske Crkve, a to će opaziti svatko tko u ruke uzme to kritičko izdanje Tomina djela i njegov najnoviji prijevod na hrvatski.

Iz detaljnog predgovora tomu izdanju *Salonitanske povijesti* također doznajemo mnogo i o nekim bitnijim, već istraživanim pitanjima, na koja je Tomino djelo, čini se, tek sada dobilo cjelovite odgovore. Riječ je o obilježjima danas dostupnih rukopisa toga djela i o njihovoj filijaciji. Pri tome je u predgovoru upravo splitskome kodeksu posvećeno najviše pažnje. Naime, Olga Perić filološkom je analizom prikupila argumente koji prvi put rasvjetljavaju dosad nerazriješeno pitanje autorstva splitskoga kodeksa – najvažnijega svjedoka zbivanja u srednjovjekovnoj splitskoj Crkvi. Sve do kraja 19. st., kada je povijesna znanost otkrila splitski i trogirski kodeks, venecijanski se rukopis smatrao najstarijim. Tek otkrićem splitskoga kodeksa u crkvi sv. Duje, krajem 19. st., započinju nagađanja o tome je li taj rukopis i autograf. Toj se pretpostavci suprotstavio Gunjača. On je, naime, pronašao Tomina notarski spis s njegovim notarskim znakom, pisanim karolinom-goticom, a kako je splitski kodeks pisan beneventanom, zaključio je da nije moguće da se isti skriptor služi dvama različitim pismima. Kasnija su paleografska istraživanja dokazala da je u samostanu Monte Cassino, u 11. st., istodobno postojalo beneventansko pismo i karolina-gotica pa je, dakako, moguće i da se Toma služio dvama pismima. Osim tog nepobitnoga paleografskog dokaza, Olga Perić prvi put u javnost iznosi i senzacionalne rezultate filološke analize splitskoga

kodeksa. Naime, u tome je kodeksu skromne ljepote uočila stotinjak ispravaka pisanih istom rukom. Što je još važnije, zapazila je da nije riječ samo o pravopisnim korekturama nego o zadiranjima u samu srž teksta, kojima je autor nastojao postići ljepši i sadržajni te stilski uvjerljiviji izraz, što bez sumnje upućuje na to da je splitski kodeks pisan i dotjerivan Tominom rukom. Dakle, filološki je uspjela dokazati ono o čemu se već dulje vrijeme nagađalo – da je splitski kodeks zapravo Tomin autograf. To važno znanstveno otkriće svaka-ko pridaje dodatnu vrijednost najnovijemu kritičkom izdanju Tomine *Salonitanske povijesti*.

Tomino je djelo zbog visoke intelektualne razine i mnoštva dragocjenih podataka veliko kulturno postignuće, ali ujedno i najizazovniji tekst hrvatskog srednjovjekovlja. *Historia Salonitana* djelo je koje Tomu Splicićanina ravnopravno svrstava među znamenite europske autore srednjovjekovnih pontifikalnih kronika, ali i među najznačajnije ličnosti čitave hrvatske povijesti.

To nam izdanje napokon prikazuje Tomu smještenog u okvire njegova vremena i, što je još važnije, izvučenog iz ideoloških labirinata moderne povijesti. Napokon možemo reći da je pred nama cjelovito kritičko izdanje koje će još dugo svjedočiti o impresivnom vremenu, liku i slavi Tome Arhiđakona.

Iva Kurelac

Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, priredila Zdenka Janeković-Römer, Dom i svijet, Zagreb, 2004., 216 str.

Opis slavnoga grada Dubrovnika Filipa Diversija, objavljen u nakladi izdavačke kuće Dom i svijet, zacijelo se može ubrojiti među zapaženija izdanja u protekloj godini. Diversijevo djelo (u izvorniku: *Situs aedificiorum, politiæ et laudabilium consuetudinum inclitæ civitatis Ragusii*/"Opis položaja, zdanja, vladavine i hvalevrijednih običaja slavnoga grada Dubrovnika"), za tisak je priredila Zdenka Janeković-Römer. Transkribirani tekst izvornika popraćen je i kvalitetnim prijevodom na hrvatski te dvijema autoričinim studijama o dobu u kojem je Diversi živio.

Diversi je djelo dovršio u siječnju 1440., a iz njega se može jasno iščitati njegov humanistički svjetonazor. Kao što i sam objašnjava na početku pohvale grada Dubrovnika, djelo je sastavio s namjerom da za buduća pokoljenja zabilježi znamenitosti, odlike vladavine i dostojne običaje toga znamenitoga grada.

Stoga možemo reći da je *Opis slavnoga grada Dubrovnika* jedinstveno vrelo podataka o petnaestostoljetnom životu u tom gradu. Zdenka Janeković-Römer, koja je Diversijev opis Dubrovnika priredila za objavljivanje, u jednoj od uvodnih studija sjajno zamjećuje da je to djelo žanrovski vrlo slojevito – istodobno dokumentarističko i literarno, ali i da prikazuje Dubrovnik na vrlo osobit način. Čitajući tu humanistički nadahnutu pohvalu gradu, pisanu po uzoru na najbolje klasične govornike, kao da na trenutak zaista možemo dodirnuti i udahnuti život petnaestostoljetnoga grada sv. Vlahu.

Odmah ćemo zapaziti da Diversi taj grad doživljava na vrlo emotivan i osoban način, a isti naboj zrači i iz redaka u kojima piše o sebi. Također je uočljivo da je pri pisanju gotovo u potpunosti slijedio motive uobičajene za onodobne popularne pohvale srednjovjekovnih gradova (*laudes*) i da se uglavnom suzdržavao prevelikog kritiziranja, osim u dijelovima